

s. 5-134; Muhammed ez-Zühaylî, *İmâm et-Taberî*, Dimaşk 1410/1990; Ahmed Abdülbâki, *Mîn A'lâmî'l-ulemâ'i'l-'Arab fi'l-karni's-sâli'si'l-hicrî*, Beyrut 1990, s. 191-219; Cl. Gilliot, *Exégèse, langue et théologie en Islam*, Paris 1990, s. 39-68; a.m.f., "La formation intellectuelle de Taberî", *JA*, CCLXXVI (1988), s. 203-244; a.m.f., "et-Taberî el-fakihü'l-mü'errih", *Mü'errihu'l-'Arabî*, sy. 37, Bağdad 1988, s. 141-164; a.m.f., "Les œuvres de Taberî", *MIDEO*, XIX (1989), s. 49-90; Hasan Kurt, *Taberî'nin Hayatı ve Tarihçiliği* (yüksek lisans tezi, 1991), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period*, Cambridge-New York 1994, s. 73-81; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 52-60; İbrâhim Muhammed Selkinî, "Hayâtü't-Taberî ve fikruhü ve ictihâdüh", *el-İmâm et-Taberî: Fakihî ve mü'errihan ve müfessiren ve 'âlimen bi'l-kurâ'ât* (haz. M. Tevfik Ebû Ali - Meryem Berri), Beyrut 1422/2001, I, 19-39; İsmail Cerrahoğlu, "Muhammed İbn Cerir et-Taberî ve Tefsiri", *AÜİFD*, XVI (1968), s. 79-101; Abdülhüseyn el-Fetlî, "Ebû Cafer et-Taberî ve menhecühü fi'l-kurâ'ât", *MMİlr.*, XXXIV/2 (1403/1983), s. 175-214; Halis Albayrak, "Taberî'nin Kiraatları Değerlendirme ve Tercih Yöntemi", *AÜİFD*, XLII (2001), s. 97-130; Sıtkı Güllü, "Taberî'nin, Tefsirindeki Kurâat Değerlendirmeleri", *İl İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9, İstanbul 2004, s. 65-85; U. Martensson, "Discourse and Historical Analysis: The Case of al-Taberî's History of the Messengers and the Kings", *Journal of Islamic Studies*, XVI/3, Oxford 2005, s. 287-331; R. Paret, "al-Taberî", *EI* (Fr.), IV, 607-608; Fikret Işıltan, "Taberî", *İA*, XI, 594-598; C. E. Bosworth, "al-Taberî", *EI²* (Fr.), X, 11-16.

MUSTAFA FAYDA

İtikadî Görüşleri. Başta *Câmi'u'l-beyân* adlı tefsiri olmak üzere *et-Tebsîr fi usûli'd-dîn*, *er-Red 'alâ zi'l-esfâr ve Şarîhu's-sünne* (*Şerhu's-Sünne*, *el-Cüz' fi'l-İtikâd*, 'Akidetü't-Taberî) gibi akaide dair eserlerinin yanı sıra Kur'an'ı anlama ve ondan isabetli hükümler çıkarma yöntemine ilişkin kitaplar telif eden Taberî benimsediği itikadî görüşleriyle Ehl-i sünnet'in erken dönem âlimleri arasında yer alır. Genelde Ahmed b. Hanbel'den övgü ile söz edip Selefiyye akidesine benzer görüşleri benimsemekle birlikte akaid sistemlerinde akfî delillere de başvurduğu için kısmen Sünnî bir kelâmcı olarak da kabul edilmesi mümkündür. Bazı felsefe kitaplarını okuduğuna ilişkin rivayetlerle (*et-Tebsîr*, neşredenin girişi, s. 45) dinde akfî tefekküre başvurulmasını kabul etmeyen Dâvûd ez-Zâhirî'yi reddetmek amacıyla müstakîl bir eser kaleme alması da onun dinî düşüncedeki yöntemini gösterir niteliktedir. Öte yandan Taberî'nin Hanbeliyye-Selefiyye mensuplarınca bid'atçılıkla itham edildiği bilinmektedir (Zehebî, XIV, 277). Eserlerinde Gadîr-i Hum rivayetlerine yer vermesi, Hz. Ali'nin faziletlerine dair nakilleri

derlemesi ve çıplak ayak üzerine meshetmeyi câiz görmesi sebebiyle Şî'a'ya nisbet edilmesine rağmen (İbn Kudâme, I, 133; İbn Hacer, V, 100) Taberî Sünnî bir âlimdir. Bu husus eserleriyle sabit olduğu gibi Şî'a'ya yönelik eleştirilerinden de anlaşılmaktadır. Taberî, yahudilerle hıristiyanlar hakkında nâzil olan bazı âyetlerin kapsamına ehl-i bid'at firkalarını da dahil etmiştir (*Câmi'u'l-beyân*, III, 181; VIII, 106). Hz. Peygamber'in vefatından sonra müslümanlar arasında zuhur eden ihtilâflara ve zaman içinde görülen akaid meselelerine temas edip Cehmiyye, Mu'tezile, Mürçie, Havâric ve Şî'a gibi mezhepleri ehl-i bid'at diye niteleyip görüşlerini eleştirirken (Yâkût, XVIII, 82) akfî tahlillere girişmesi onun akla önem veren Sünnî bir âlim olduğunu ortaya koyar. Taberî, Allah'ın katile uygulanmasını emrettiği kısası namaz gibi terk edilmesi mümkün olmayacak şekilde farz kıldığını söylemesi örneğinde görüldüğü üzere (*Câmi'u'l-beyân*, II, 102) meselelere kapsayıcı bakış yapabilen bir müctehiddir. Ona göre müslümanlar arasında vuku bulan ilk anlaşmazlık hilâfet konusuyla ilgilidir. Ardından kullara ait fiillerin kazâ ve kaderle ilişkisi, büyük günah işleyen müslümanların hükmü ve ircâ meselesi, imanın tanımı ve niteliği, Kur'an'ın mahlûk olup olmaması, kabir azabı, âhirette Allah'ın görülmesi ve Kur'an'ı telaffuz meselesi gibi hususlar birer itikadî mesele olarak gündeme gelmiştir (*et-Tebsîr*, s. 156-203; *Şarîhu's-sünne*, s. 204).

Taberî'nin itikadî görüşlerini şöylece özetlemek mümkündür: İnsan için bilgi edinmenin kaynakları duyuvar ve aklın istidlâlinden ibarettir. Peygamberin verdiği haberler kulak vasıtasıyla işitildiğinden duyuvar içinde mütalaa edilebilir. Akıl yürütmenin isabetli olabilmesi için kişinin zihnî açıdan sağlıklı olması gerekir. Akıl vahyin bildirdiği hususları imkânsız bulmaz, aksine teyit eder (*Câmi'u'l-beyân*, I, 101, 242, 253; VIII, 124; XII, 86-87; XV, 147; *et-Tebsîr*, s. 113). Buna göre bilginin kaynakları duyuvar, akıl yürütme ve haberden ibarettir. Dine nisbetle nakledilen bilgiler Kur'an'a ve meşhur hadislere dayanır. Din Resûl-i Ekrem'in söz ve fiil halinde sunduğu bilgilerle tamamlandığından vasî, hüccet veya başka bir unvanla anılan kişilere nisbet edilen bilgiler muteber değildir (*et-Tebsîr*, s. 167). Selefiyye'ye mensup âlimler, illiyyeti ilâhî kudrete sınırlama getireceği endişesiyle kabul etmedikleri halde Taberî madfî varlıklarda sebep-sonuç ilişkisinin zorunlu olduğu kanaatini taşımıştır. Meselâ ateş varsa yanma ve yakma da zorunlu

olarak vardır. Bu prensibin insanların ihtiyarî fiilleri için de geçerli olduğunu benimseyen Taberî söz konusu fiillerin meydana gelmesini Allah'ın bu fiilleri yaratmasına bağlı görmüştür. Ancak iman-küfür, sevap-günah gibi fiillerin oluşmasında kulun kendi seçiminin önemli rolünü de hesaba katmıştır.

İslâm dininin itikadî konularını Allah'ın birliği ve âdil oluşu noktasında toplamak ve bunları nasların yanı sıra duyu verileriyle istidlâlde bulunarak kanıtlamak mümkündür (*a.g.e.*, s. 114). Tabiatın mükemmel kuruluşu ve işleyişi bilgi ve irade sahibi yüce bir yaratıcının eseri olduğunu göstermektedir. Aklın ulaştığı bu sonucu inkârcıların reddetmesi, bu hususun yanlışlığını değil onların arzularını aklın önüne geçirmek suretiyle bir âfete mâruz kaldıklarını belirtir (*Câmi'u'l-beyân*, I, 54-55, 195, 248; II, 65; XI, 86-87). Allah'ın zâtı O'nun varlığını ifade ettiği gibi isimleri de sıfatlarının mevcudiyetini gösterir. İsimler ve sıfatlar vahyin yanı sıra akılla da bilinir. Allah'ın ezeli ve ebedî olan hayat, ilim, kudret, irade gibi sıfatlarının bulunduğu bilmeyen kimse mümin diye anılamaz (*et-Tebsîr*, s. 127-129, 130-134). Tekvîn sıfatı O'nun var etmeyi dilettiği şeye "ol" demesi anlamına gelir. İlim sıfatı Allah'ın varlık ve olayları vuku bulmadan önce bilmesini kapsar. Bazı âyetlerde bir kısım insanların imtihana tâbi tutulmasının O'nun ortaya çıkacak sonucu bilmesi için gerçekleştirildiğinin ifade edilmesi imtihana konu teşkil eden olayların herkese gösterilmesini sağlamaya yöneliktir (*Câmi'u'l-beyân*, I, 510; III, 164; XVIII, 49; XXX, 347). Naslarda Allah'a atfedilen, fakat akıl açısından O'na nisbet edilmesi mümkün görünmeyen sıfatların bir kısmı ulûhiyyete uygun mânalarla te'vil edilmeli, te'vil edilemeyenler teşbihten tamamen kaçınılmak suretiyle benimsenmelidir. Bunlardan "vech" zât, "yed" nimet ve kuvvet, "cenb" emir, "istivâ" mâlik olma ve hâkimiyet, "ityân" ilim ve nusret anlamındadır (*a.g.e.*, I, 80-81, 132-133, 192; II, 329; III, 316; VII, 161; XXVI, 76; XXIX, 38; *et-Tebsîr*, s. 134-145; Hüsâm b. Hasan Sarsûr, s. 126, 367, 435). Kur'an Allah'ın kelâmı, kelâmı da sıfatı olduğundan hiçbir ifade içinde ona mahlûk denemez. İnsana ait bir fiil olan Kur'an'ı telaffuz etme ve yazma işi ise mahlûktur (*et-Tebsîr*, s. 153-155, 200-201). Zâtını ve sıfatlarını bilmek Allah'ın madfî bir varlık olması mânasına gelmediği gibi âhirette müminlerce görülmesi de maddeye benzemesini gerektir-

mez. Akıl rü'yetullahı mümkün görür (*Câmi'u'l-beyân*, VII, 303; *et-Tebsîr*, s. 150).

İslâm âlimleri ilk dönemlerden itibaren, Allah'ın iradesiyle insanlara ait ihtiyarî fiillerin oluşmasında önemli bir unsur teşkil eden kulun iradesinin sınırları konusunda fikir beyan etmişlerdir. Taberî'ye göre insana ait fiiller kulun kendi seçimi ve Allah'ın yaratmasıyla gerçekleşir. Kişinin Allah'ın yaratmasına ihtiyaç duymadan kendi kudret ve iradesiyle fiillerini gerçekleştirme mümkün olsaydı Allah'tan yardım dilemesine gerek kalmazdı. Halbuki Kur'an'da müminlerin imanda sebat etmek, itaat ve ibadetleri gerçekleştirmek için Allah'tan yardım istemelerinin gerektiği bildirilmektedir (meselâ bk. el-Fâtiha 1/5-6). Müminin hidayetiyle kâfirin inkârı yalnızca kendi fiilleriyle gerçekleşmemekte, insana ait fiiller üzerinde onun farkedemediği ilâhî bir müdahale bulunmaktadır. Buradaki ilâhî fiilin kâfirin iman etmesine engel olacak biçimde sonuç doğurması onun tercihine yönelik bir cezadır; mümini inkâr etmekten koruyacak şekilde sonuçlanması da onun tercihine bağlı bir mükâfattır (Yâkût, XVIII, 82). Şu halde tevfiik olmadan iman, hızlân olmadan inkâr gerçekleşmez.

Peygamberlerin herhangi bir bilgi kaynağına başvurmadan gayb âleminde haber vermeleri ve söylediklerinin olaylarla teyit edilmesi nübüvvetlerinin en önemli delillerindedir. Bütün peygamberler erkeklerden seçilmiştir. Peygamberlerin kendilerine vahyedilen haberlerde ve ilâhî âleme dair müşahedelerinde herhangi bir tereddüt içine düşmeleri nübüvvet sıfatlarıyla bağdaşmaz. Hz. İdrîs ve İsa diri olarak gök katlarına yükseltilmiştir (*Câmi'u'l-beyân*, III, 278; XIII, 80, 86-87; XVI, 96). Resûl-i Ekrem'in nübüvvetine dair en önemli delil muhtevası, nazmı ve belâgatı itibarıyla benzeri meydana getirilemeyen Kur'an'dır. Bundan sonra en önemli delil Tevrat ve İncil'de müjdenmesi ve bu hususun Ehl-i kitap âlimlerince bilinmesidir. Nitekim Selmân-ı Fârisî'nin müslüman olması bir papazdan aldığı bu tür bilginin izini sürmesiyle gerçekleşmiştir. Ayrıca Hz. Âdem'in yaratılışı ve diğer peygamberlerin tevhid mücadelesine dair haberler vermesi de nübüvvetinin açık delillerindedir (a.g.e., I, 85, 165, 220, 321-323, 370-372; II, 53-54; III, 266). İsrâ ve mi'râc ruh ve bedenle birlikte vuku bulmuştur, sadece ruh hen gerçekleşmiş olsaydı nübüvvet delil teşkil etmezdi. Resûl-i Ekrem'in makamı mahmûdu arasat meydanında bütün insanlara şefaet etmesi mânasına gelebile-

ceği gibi Mücâhid b. Cebr'in de kabul ettiği üzere arşa oturtulması anlamına da gelir. Bunu engelleyen akîl ve nakîl bir delil yoktur (a.g.e., XV, 116-117, 147-148). Velî iman ve takvâ sahibi olan müminlerdir. Onlara verilen müjde (Yûnus 10/62-64) dünya hayatında sâdik rüyalar görmeleri veya ölümleri sırasında meleklerce ilâhî rahmete ve rızaya nâil olacaklarının bildirilmesidir (a.g.e., XI, 131-132).

Kıyamet âlâmetlerinden nüzûl-i İsa'nın mütevâtîr hadislerle dayandırdığı dikkate alınarak vuku bulacağına inanmak gerekir (a.g.e., III, 291). Bazı görüşlerin aksine Ye'cûc ve Me'cûc olayı henüz meydana gelmemiştir, kıyamet kopmasından önce gerçekleşecektir (a.g.e., XVI, 22). İnsanın yaratılması esnasında meleklerce bedenine üflenen ruh ölümü anında yine meleklerce bedenden çıkarılıp alınır. Berzah âleminde müminlerin kabirlerinden cennete bir kapı açılır, cenneti seyredip hoş kokusunu alırlar; kâfirlerin kabirlerinden de cehenneme bir kapı açılır ve cehennemi seyredip kötü kokusunu hissederler. Şehidler diğer müminlerden farklı olarak berzah âleminde iken cennet nimetlerinden yararlanır. Bu konuyla ilgili hadisleri reddetmek mümkün değildir. Zaten Allah'ın cansız bir bedeni mükâfatlandırması veya ona azap etmesini akıl da imkânsız görmez. Ayrıca kabir azabına ve nimetine dair Kur'an'da açık deliller vardır (a.g.e., I, 188-189; II, 39; XI, 11-12; *et-Tebsîr*, s. 205-212). Ebû Bekir ile Ömer'in hidayet önderleri olmadığını söyleyip onlara ta'netmek Resûlullah'a ta'netmek anlamına gelir; bu sebeple söz konusu tutumu benimseyenlerin İslâm diniyle ilgisi kalmaz. Hilâfet meselesine ilişkin ihtilâfî çözmek için emirliğin Kureyş'e ait olduğunu söyleyen Ebû Bekir'i ashabın tamamına yakın çoğunluğu teyit etmiştir (*et-Tebsîr*, s. 156-158; İbn Hacer, V, 101).

Taberî, itikadî konularda akîl istidlâlele başvurmak suretiyle büyük çapta Selefîyye'nin mütekaddim grubundan ayrılmış, belli başlı haberî sıfatları tevîl etmiş, imana bilgi unsurunu eklemiş, ancak bazı âhâd hadisleri mütevâtîr kabul etmiş ve tekfirde katı sayılabilecek bir tutum sergilemiştir. Onun, eserleri Ehl-i sünnet'in kaynakları arasında yer almış Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi müteahhir dönemi Selef âlimlerine öncülük ettiğini söylemek mümkündür. Hüsâm b. Hasan Sarsûr, Taberî'nin ilâhî sıfatlara dair görüşlerini yazdığı bir eserde mukayeseli olarak incelemiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 54-55, 70, 72-73, 76, 80-81, 84-85, 101, 132-133, 165, 188-189, 192, 195, 220, 242, 248, 249, 253, 321-323, 370-372, 510; II, 39, 53-55, 65, 102, 329; III, 164, 181, 266, 278, 291, 316; VII, 161, 300, 303; VIII, 106, 124; IX, 204, 217; XI, 11-12, 86-87, 131-132, 138; XII, 86-87, 119; XIII, 80, 86-87; XV, 116-117, 147-148; XVI, 22, 96; XVIII, 49; XX, 129; XXVI, 76; XXIX, 38; XXX, 347; a.mlf., *et-Tebsîr fi me'âlimi'd-din* (nşr. Ali b. Abdülazîz b. Ali eş-Şibl), Riyad 1425/2004, s. 101, 105, 113-118, 124-129, 130-139, 140-145, 148, 150, 153-212; ayrıca bk. neşredenin girişi; a.mlf., *Şarîhu's-sünne* (nşr. Hüsâm b. Hasan Sarsûr, *Âyâtü's-şifât ve menhecü İbn Cerîr et-Taberî fi tefsiri me'ânihâ* içinde), Beyrut 1424/2004, s. 204, 536-539; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Herrâs), I, 133; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, XVIII, 82-84; Takyyüddin İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne* (nşr. M. Resâd Sâlim), Riyad 1406/1986, II, 107; VI, 53; Zehbî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XIV, 273-277; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1390/1971, V, 100-101; Hüsâm b. Hasan Sarsûr, *Âyâtü's-şifât ve menhecü İbn Cerîr et-Taberî fi tefsiri me'ânihâ*, Beyrut 1424/2004, s. 48-51, 126, 367, 435.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

Literatür. Çok yönlü bir âlim olan Taberî hakkında kitap ve tezler halinde birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: **Kitaplar:** Carl Brockelmann, *Das Verhältnis von Ibn al-Atîris Kâmil fi't-tarih zu Tabaris Ahbar errusul wal muluk* (Strassburg 1890); Ali Ekber Şihâbî, *Ahvâl ü Âşâr-ı Muhammed b. Cerîr Taberî* (Tahran 1335 hş.); Abdullah b. Abdülazîz el-Muslih Âî Şâkir, *el-İmâm et-Taberî bahş fi't-tefsîr* (Riyad, ts.); Mahmûd İbnü's-Şerîf, *et-Taberî ve menhecühü fi't-tefsîr* (Cidde-Riyad 1404/1984); Abdurrahman Hüseyin el-Azzâvî, *et-Taberî es-Sire ve't-târîh* (Bağdat 1989); Muhammed Bekir İsmâil, *İbn Cerîr et-Taberî ve menhecühü fi't-tefsîr* (Kahire 1991); Muhammed Muhammed Osman Yûsuf, *İbn Cerîr et-Taberî fi Mısr şü-yûhuhû ve telâmizuh* (Sûhâc 1991); *Yâdnâme-i Taberî Şeyhu'l-mü'errihin Ebû Ca'fer İbn Cerîr et-Taberî* (Tahran 1369 hş.); Muhammed Âsî, *Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve kitâbü-hû Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrut 1992); *el-İmâm et-Taberî fi zikrâ mürûri ehadê 'aşere karnen 'alâ vefâtihî* (I-II, [Rabat], İsisku 1992); Muhammed Umeyre, *Değâ'ıku luğati'l-Kur'an fi Tefsiri İbn Cerîr et-Taberî* (I-II, Beyrut 1992); Muhammed el-Mâlikî, *Cühûdü't-Taberî fi dirâseti's-şevâhidî's-şerîyye fi Câmi'i'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an dirâse luğaviyye edebîyye fi tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Fas 1994); Muhammed